פוסטמודרניזם יוגוסלבי

אלישבע איילון

המתרגמת המשוררת רינה קטן בן ציון סירבה לא מזמן את מלאכת תרגומו של ספר חמישי מהטטרלוגיה היוגוסלבית. ספר זה, "מילון הכוזרים" של מילוראד פאביץ', הוא ספר מרהיב שזכה כבר להיתרגם לעשרים ושלוש לשונות והוגדר כספר מספרי העשור בעולם. הספר נכתב בשתי גירסאות, גירסה נקבית וגירסה זכרית, שכל הבדל ביניהם בפיסקה אחת קצרה, ויצאו לאור בשתי כרכים בעברית בספרייה "מציר". רינה קטן אומרת, שהתרגל שלה ללמוד ולתרגם ספרות יוגוסלבית קשור בהתחלה, כאן ועכשיו. רינה קטן בן ציון היא בעלת תואר ראשון בספרות עברית ואנגלית ותואר שני בהיסטוריה כללית. את עבודת המאסטר שלה כתבה בנושא: "תודעה והזהו של מיעוט יהודי, כפי שהיא באה לידי ביטוי בספרות היוגוסלבית." במחקרה עסקה ביצירותיהם של דנילו קיש, דוד אלבחרי, אלכסנדר טישמן, אינו אנדריץ' ויהון פרס נובל) ואחרים. שלושה מספרים אלה, הכתובים בסגנון בשפת אמם, הסרבית־קרואטית, הם שהשפיעו עליה בצורה עמוקה ואישית, והובילו אותה גם ללימודי ההיסטוריה.

סרם מלחמת העולם השנייה מנתה יהדות יוגוסלביה 75 אלף נפשות. 60 אחוז מהם ניספו במלחמה, למרות שהעם היוגוסלבי זכור כעם שלחם בהשתחדר מן הכיבוש הנאצי. שכן, בזמן המלחמה התגלתה מלחמת אזרחים, בעיקרה וחקטה מדינה קרואטית עצמאית, שלמעשה היתה מדינת בובות נאצית, ובה התבצע הטבח הגדול ביהודי יוגוסלביה, אחרי הטבח, ההגירה החטנית שכאה בעקבותיו, נותרה ביוגוסלביה קהילה יהודית שמנתה כפי־הכל כ־5000 נפש.

שאלה של זהות

בשל ההיסטוריה המיוחדת של יהדות יוגוסלביה, אומרת רינה קטן בן ציון, ספרים ממשפחות מעורבות, שסגנסים להגדיר את ההזהה היהודית בשלהי חילוני מלוחלסי, הם דבר שכיח. גם ספרים שאינם יהודים מרבים לעסוק בנושאים הקשורים ביהדות, כי ליהדות יש מעמד, כחלק ממכלול המרוצי, המאפיין את התרבות היוגוסלבית. כדוגמה לספרים כאלה היא מציינת את הספרים, שאת ספריהם תירגמה: "מצבה קבר לבורים היהודים" של דנילו קיש, שבו ספרדים, הנוסבים ברחוב על אבות המהפיכה הרוסית, שהיו ברובם יהודים, ועל מבנה העומק של התודעה הסוציולוגית: "השימוש בארס" של אלכסנדר טישמה, רומן פסיכולוגי היסטורי על הזהר שבעזרתו תרבו במלחמה "תיאור של מוות" לחיד אלבחרי. המביא את ניסיונם של בני ניהלי השואה לשאול את שאלת ההזהות היהודית מתוך צמיחה במציאות חילונית ועימות עם ערכים בפסיכולוגיה המערבית, בתרבות ובתפיסת העולם המודרנית.

"אמצה בנסבה" שאת אידו אנדריץ', לקט סיפורים שבמרכזם הבריחת יהודים.

רינה קטן בן ציון מציינה אנלוגיה בין ישראל ליוגוסלביה. לדבריה, "בשני המקרים יש בעבר אשם של מלחמת אחים והקמה מדינית, המאופיינים בספרות בשימוש בלשון "אנחנו", היא לשונו של חוד, הניצוא על כתפי אידאולוגיה חברתית, וכיום הוא מצוי במצב של התפוררות. אנטגוניזם הקצנה לאומנית חזקה ביוגוסלביה של היום יש התפוררות הקצנה, הדבק האידיאולוגי עבר כרסום רציני ובעיה קהה מציאות חדשה."

האם משקלם של הסופרים היהודים ביוגוסלביה רב יותר ממשקלם של אחיהם באה"ב? על כך משיבה רינה קטן בן ציון, כי "משקלם רב יותר ממשקלם של היהודים בקהילה. כל אחד מן הסופרים מצא זהות אחרת אחרת, מן אחד של היהדות, אם מבחינת התבנים האם מבחינת ה"אני."

מילוראד פאביץ'

"מילון הכוזרים"

הספר החדש, "מילון הכוזרים", נכתב על־ידי סופר שאינו יהודי, אבל גם הוא נוגע ביהדות. "מילון הכוזרים" מורכב משלוש חטיבות של מקורות, נוצריים, איסלמיים ויהודיים. מילוראד פאביץ' מחזה בישראלים את יורשיהם של הכוזרים, באחד הראיונות שהעניק לאחרונה ראה אור בעברית "מילון הכוזרים" מאת מילוראד פאביץ' בתרגום דינה קטן בן־ציון. ספר מיוחד ומורכב, שיצא בשני כרכים ובשתי גירסאות "זכרית" ו"נקבית". על הספר אומרת המתרגמת כי "זהו ספר מודולארי, שניתן לקרוא בו מן הסוף להתחלה, או אף מן האמצע, ואשר נועד לשבור את הרגלי הקריאה של הקורא".

אמר, שלפי אמונתו הכוזרים במקרים היו יהודים, שהחרו להיטמע הדך הנצרות והאיסלם. הספר מצוא את העם הנעלם הזה בצמצוקים ובנשואי מרשתן של שלוש הדתות המונותאיסטיות הגדולות.

"הוא מילון על הכוזרים ושל הכוזרים. הוא יוצר את הכוזרים ככל שהיה יכול, אבל הם משמשים לו בספר כמשענת על עם קטן החדר שפני הכחדה. זה מילון של עלילות האגדות, סיפורי עם. הניגים פילוסופיים, משלים שיריים. שכל אחד ואחד מהם מאיר באופן אחר איש פינה במציאות ובעיקר בקיום הנפשי והנפשי. הוא עשה זאת בכך שאלות, שיר וסיפור עושים, רק שאנגלו וכל מקורב יהיה סלו עשיר במשכלות, בהברקות ובזכות הספר. וכל משפחת על הניגון של אסוציאציות מיתולוגיות והיסטוריות."

הספר מזעזע בקריאה, משלה אותו כאילו יש איזה סימטמנס בקיום האנושי. לדברי המתרגמת, "הוא רומן פוסט מודרניסטי, שמושל רמזים רניינים בפשטות, וחכל בצורה שלבבה ושעשועית. אי אפשר לדבר על ספר אחד. כל פרק בו, כל ניבור וכל משל הוא ספר אוטונומי. למשל, בפרשה על מות הילדים, או הנוסחה וכית הספר, יש לו הינר על הספרים הרוחני. מבחינתו, כל מה שהתרבות הנוצרית, ובעיקר רוחשי המילים, פוסים עיתונאים וכר יכולה ליצור, זה נמר הכל שמה על דכו של הספרים הרוחני כביר המפרים. כי הכל תחר ושקל לביהן תחתון ומחוז. וכשאתה קורא את הקטע של פולמוס הכתבי, יש לפניך שיר אבוי גדול ולא היכח מיתולוגי. פאביץ' מתבדה על מלחמות הדת. במקום ספרים בספר הזה אתר, שהיחתה הן ארבע ליחות, שאלוהים ירק לתוך פי הספרים, הן אסטרולוגיה המשקפות ח את ח. כאן אולי המקום לציין, שפאביץ' נמנה על הכנסיה הפרבוסלבית אורתודוקסית."

אם אין בו ספר, האם יש אינו ספרי ברורה בחטיבה המפרית

– כן. פאביץ' אומר בכל הזדמנות, הוא צישוט, כי תבליטו של הספר הזה לשנות את תדניל הקריאה של וקורא ולהשוך את הספרות למציאות. מאחר שהספר נכתב בחרב אלפאבתי, בכל ספר משתנה סדר השרים. זו פעם ראשונה שנכתב ספר מודולארי, ועד כמה שידוע לי אין עם זה בקיה סרוגים לכל שפה. כשהספר יצא לאור הוא וכה להגיהה בספר של המאה הזה. הוא אכן מודולארי, ניתן לקרוא בו מן הסוף להתחלה, או סתם לבחור בכל קדך מקר ולהתחיל או לסיים בו. הוא הדם ושקוי הכל שהחל בו. העם הנעלם הזה כמו נעלם בסיפורה מהסטרת. אפילו בשדה שדך, יוגוסלבית, הוא תודהם בחרב שהוא, פעם בסרבית ופעם בקרואלית.

האם נפתח בכך מקין עיון של מחרות בספרות ?

– "אני לא יודעת. הספקט המחולאורי מתחלל בקרב, ונתון לחודיות הקריאה, במחלוקה אומרים לו רבים עמוקים ומבריקים, בשפה חלום, תמניים

רינה קטן בן־ציון

לעומק הנפש תוך עירוב אינטרפטציה היסטורית. כקרא, אתה מרגיש כאילו עברים עליך. יש בזה משהו שנוגע במחות החקיפה שלנו. הכל סריק ואתה לא יודע מה רציני. הכל תפס ולא תפס בעת ובעונה אחת. המציאות היסטרית היא לפעמים חלום בלהות ולפעמים חלום פו והכל מעורב. הלידי עם האכזרי וכר."

האם אפשר לקרוא לו רומן היסטורי ?

– "כשם שאפו לא. הרומן מהול חומרים היסטוריים, שבדות על הכוזרים, בשפה המוסרת סידק, אבל מתבנים של משלים, אגדות, פילוסופיה."

האם היו לך בעיות מיוחדות בתרגום לעברית ?

– "היה לי קשה, מכיוון שגם בתרגו וגם בסגנון חל עידכון. הניתוח של סינגח לשוני מיוחד ומכנים חרינים והא מאוד מקשה. קשחה עלי גם והיה הומורים לעילם המוסגים של הלשון העברית. היה קשה לבניית את לשון השירה החלום שלו בעברית. הייתי צריכה לשמור גם על הקידמול וגם על המעבר של הרוח הרוח של הזכור עתיר רמזים, בין רציני לשמחי ובין מעמיק לשטחי. עם זאת, כל הזמן חשתי באלמנט המכשף של הזכור בין הקצוות השונים."

נעזרת במחרת הכוזרית כפי שהיא מיוצ לנו בספר המרחי ?

– "כן, אבל רק במשפטים בם הוא מביא את המקור. באיזה שיהא מקום בספר הוא אומר שאישה זה א.ש.ב. אז מתבחי לו מכתב שזה לא נכון והוא עצוב, כבה זה אצל יהודה הלוי האם תשני זאת ישחנה כל גלגל המחלות. צריך ליזכר שזוהי יצירה ספרותית ואני רציתי להביא את האיכות הספרותית. השלמנט ההיסטורי רק נושל בתוך זה."

הספר כתב הוציא לאור שני ספרים זהים בתיבול של מישקר אחת, וקבע שהשקר הוא הניישור העברית החשני הוא נישאר הכוזרי. האם זה נישקר?

– "אכן, ההבדל בין שני הספרים הוא בפיסקה בת עשר שורות. בפתק הנקבי נרמז בנין הניכור העברות, הוילו בפתק הזכרי מרמז רימוי של עץ, שמצרתו תורות של השמים ושורשיו מעמיקים עדי שאול. באחד הראיונות שנתן, אמר. פיש בזה אלמנט של החיי העתיד. בניכוד הזכרית, אנו העץ הזמנה מעלה אל השלים, הילו בנשית ישנו קו אופקי. השנוי אל העתיד."

האם בזה הוא מקנים לפרשה יתרון על העברית

– "אני לא יודעת. אבל בחיר שהוא מתרגים."

איזה סין איש הוא מאביץ?

– "נחשלי לחלוטין. שכנגנו, מרכיב משפטים ומרכר תפיד מאד לענין."

האם אפשר לומר, שהספרות היוגוסלבית היא חלק מתחיקת התרבות של המרכז הרשראלית

– "לא מכש. אני הזמה ליצור מודעות כזו לספרות היוגוסלבית, אבל אני מודעת לעובדי שהיא חדיה."

האם יש לך תכניות להרגם ספר נוסף

– "יש לי הרבה תכניות, אבל יש קשי במציאות בית ובמה לשלר שיהיה למעלה זה. היוגוסלבית היא שפה קטנה, והיום אליה הול ספרותה הוא בחשכת. אני מחבה להשתבה בקשר לחתן של הנילו קיש, שלי זה יהיה הרגום הבא שלי."